

Farkas Attila Márton - Mund Katalin:
Technicizált spiritualitás, avagy
a modern okkultizmus kulturális szemantikája

I. Bevezetés

Az ezotéria illetve okkultizmus új formája körülbelül a XIX. század végén jelent meg Magyarországon. A polgári szalonok színes világában még asztaltáncoltatók, Tarot-kártya vetők, asztrológusok, jógával és keleti tanokkal foglalkozó bohém művészek és más egyéb "csodabogarak" tűntek fel, elkápráztatva az úri közönséget. A szocialista rendszer időszakában úgy látszott, mintha az okkultizmus, illetőleg ezoterika, erőteljesen háttérbe szorult, sőt eltűnt volna, s majd csak a rendszerváltás után indultak újra virágzásnak. Ami persze így nem igaz, hiszen egyrészt megmaradt a világháborút és a bolsevik terrort túlélő maradék polgári középosztálybeliek körében, másrészt bizonyos marginális értelmiségi szubkultúrákon belül az ellenzéki lét egyik szublimált-spiritualizált, alternatív formájaként is megjelent.¹ Azonban a nyolcvanas évek vége óta szinte naponta jelennek meg ilyen témájú könyvek, nyomtatott és elektronikus folyóiratok, magazinok, amelyek mindig újabb "titkos tudásokkal" ismertetnek meg bennünket, amelyekből valamilyen újra felfedezett és modernizált ősi (jobbára keleti) gyógymódot tanulhatunk meg, amelyek hasábjain korszerűen átértelmeződnek a Kabbala, az I Ching, a Grál és más ezoterikus rendszerek, kultuszok titkai. Persze a különféle kiadványok mellett számtalan tanfolyamon lehet elsajátítani a jóga, a reiki, a fényadás vagy éppen az aura-fésülés művészetét, sőt bárki lehet látó, megvilágosodott, beavatott, jögi vagy sámán - leginkább a modern pszichológiai, önismereti módszerek populáris és ezoterizált változatainak segítségével. Emellett havonta látogat hazánkba egy-egy buddhista, hindu, vagy valamilyen szinkretisztikus irányzatot képviselő mester Indiából, Tibetből, Koreából, sőt még Kínából is, de leginkább Nyugatról.

A jelenséggel így vagy úgy, de vélhetőleg már mindenki találkozott, mondhatni: az kultúránk szerves részét alkotja. Ennek kapcsán viszont felmerül egy érdekesség is, jelesül, hogy ezek a nem-keresztény új vallási mozgalmak, ezek a főként New Age gyűjtőnéven futó különféle újokkultista irányzatok, egy igen figyelemre méltó paradoxont rejtenek magukban: Bár elvileg vallási mozgalmak, a spiritualizmus majd minden jellegzetességével, ám emellett korunk modern tudományosságának, pontosabban a tudományos-technikai kultúrájának és világképnek számos elemét is magukba építették, illetve építik folyamatosan. Beszédmódjuk, szó és eszköz használatuk, rítusaikban és napi praxisukban megnyilvánuló külsőségeik, valamint világképük számos lényeges eleme még az eredetileg valóban ősi tanításokat, irányzatokat, kultuszokat is ízig-vérig modern, nyugati és városi jelenségekké varázsolják. Jelen írás ezen jelenség hogyanját-mikéntjét kívánja valamelyest körüljárni.

Közhely, hogy a tudomány "korunk vallása". Ne is használjuk ezt a toposzt. Fogalmazzunk inkább így: a tudomány vilgáképünk alapja, illetve világképe az uralkodó világkép, amely zsarnoki módon iktat ki, avagy formál át a saját képére minden más világképet, értéket, ideológiát, szemléletmódot. Így ennek a zsarnoknak ellenállni nem lehet, noha erre is vannak (meglehetősen száználmas) kísérletek. Gondoljunk például egyes keresztény szekták olykor kifejezetten harcias formában megnyilvánuló explicit tudományellenességére. Mit lehet hát tenni? Nyilvánvalóan egyetlen dolgot: behódolni a zsarnoknak, alakoskodni, látszólag elfogadni az ő játékszabályait, sőt mi több: felölteni az ő formáját és ezáltal megszerezni a vágyott legitimációt, mely nélkül nincs túlélés. Az okkultizmus - de általában a

---

¹ Erről Farkas (a magyarországi buddhizmus kapcsán) 1998: 8-21, valamint Farkas-Mund 2001 a Hamvas Béla körül kialakult kultusz kapcsán.

spiritualitás - számára ezt a legitimációt csak a tudomány, ez a megfellebbezhetetlen, az egész kultúránkra ráterpeszkedő, kizárólagos tudásformaként érvényesülő szellemi hatalom adhatja meg, s ebbe a csapdába nem csupán a fent felsorolt "formabontó" új irányzatok, hanem maga a Katolikus Egyház is beleesett. (Persze másként mint amazok.) Mint ahogyan annak idején éppen fordítva: a tudomány legitimációját az Egyházhhoz, illetve a keresztény világgéphez való illeszkedés adta. (Gondoljunk arra, hogy Kepler a bolygók vonzását még a Szentlélek művének volt kénytelen tulajdonítani.) Most pedig fordult a kocka: Az áhított legitimáció nyilvánvalóan a tudományos-technikai világgéphez való hasonulással nyerhető el. Ami persze a *lényegen*, az eszmék szemantikai tartalmán és a kétféle gondolkodásmód közötti minőségi különbségen, ill. elemi ellentétén mit sem változtat. Ha kissé frivol módon akarnánk fogalmazni: megadni Istennek ami az Istené, és a császárnak is ami az övé. Márpedig a "császár" ebben az esetben a tudomány. A neki való valamiféle behódolás, a hozzá való idomulás nélkül minden világgép és tudásforma léte illegitim lét. Nos, elsősorban is ebben keresendő az "alternatív világgépek" olykor elképesztő formákat öltő "tudományossága".

De van ennek a "tudományosságnak" egy másik oka is. A nem keresztény új vallási mozgalmakat, a mindenféle "nyúédzses" irányzatokat többek között az különbözteti meg a hagyományos vallásosságtól, történelmi egyházaktól, tradicionális spirituális formáktól, hogy bennük az egyes eszme- és hitrendszerek határai jóval összemósódottabbak. Magyarán azt mondhatjuk, hogy aki hisz az asztrológiában, az nagy valószínűséggel elfogadja a buddhista tanításokat vagy az indián hagyományokat éppúgy, mint a druida papok (elképzel) ősi misztériumait is, annak ellenére, hogy ezek az eszmék és kultuszok a legkülönbélebb kulturális környezetből származnak. Ebben a típusú vallásosságban voltaképpen az individualitás játszik domináns szerepet, tehát az egyén szükségleteinek, igényeinek megfelelően válogatja össze hitét a "vallási piac" számos eleméből. A megunt tanításokat elhagyja, újakat vesz helyettük, mondhatni ennek a fajta vallásosságnak a jellege erőteljesen fogyasztói. (Jelen sorok írói személyesen ismernek számos olyan "hívót", akik pár év leforgása alatt legalább féltucatnyi ilyen irányzatot, módszert, kultuszt, stb. próbáltak ki, mindegyiket teljes hittel és odaadással, mindenkor újabb és újabb "szellemi megközelítésekre", és persze ezek révén nyert érdekességekre és élményekre vágyva.) Mivel tehát ezeknek a mozgalmaknak, illetve irányzatoknak nincs - s e a fentiekből kifolyólag voltaképpen nem is lehet - egy átfogó "paradigmájuk", azaz valamiféle meghatározott keretük, dogmatikájuk, stb., amelyben az egyes hitelemek meghatározott struktúrába rendeződhetnének, így ezt a funkciót az éppen uralkodó tudományos-technikai világgép fogja betölteni.

Annál is inkább, mert az ezekhez az irányzatokhoz csatlakozó, azokkal szimpatizáló emberek zömében ateista családokból kerülnek ki, vagy legalábbis olyan családokból, ahol a hagyományos vallások szerepe erősen meggyengült. Így viszont az a világgép, amelyben felnevelkedtek, lényegében nem más, mint az uralkodó világgép, s az ezoterikával voltaképpen ezt a világgépet emelik egy spirituális síkra. Egy világgépet egyébként amúgy sem könnyen cserél le az ember, legfeljebb abban az esetben, ha az új világgép legalább annyira "működőképes", azaz legalább annyira átfogó, az abban hívó, azzal azonosuló számára bizonyosságot nyújtó, mint a megelőző. Az új vallási mozgalmak ezoterikusainak tudományoskodása, illetőleg a scientizmussal való kokettálásuk tehát ebből a szempontból is teljesen érthető mozdulat, hiszen éppen ez jelenti világgépük alternatíva voltát a hagyományos vallásossággal szemben - amivel neveltetésüknél fogva amúgy is szemben álltak. Ezért pedig minden ponton, minden vonásukban igyekeznek a lehető legmodernebbek lenni. Ironikus módon ez azokra az irányzatokra is érvényes, amelyek pedig ideológiájukat tekintve explicit módon szembehelyezkednek a modernséggel, s vele a tudományossággal is. Így pl. még a

krisnások is más bolygókra történő utazásokról beszélnek a meditáció kapcsán, noha irányzatuk mind dogmáikat, mind pedig életmódjukat tekintve kifejezetten archaizáló. *"Ahogy az Amerikába készülő ember különböző könyvekből szerezhet felvilágosítást úticéljáról, úgy a Véda irodalom hasonlóképpen a lelki bolygókról nyújt információt. Egy jógi az összes ilyen leírást ismeri, ezért kívánsága szerint, akármelyik bolygóra űrhajó nélkül eljuthat. A mai űrutazás nem a legjobb módszer más bolygók elérésére. Sok idő, erőfeszítés és pénzpocsékolás(...) Az anyagi világegyetemen túlra azonban lehetetlen mechanikai úton eljutni. A felsőbb (magasabb életszínvonalú) bolygókat elérő, általánosan elfogadott módszert meditációs jógának vagy gjána jógának nevezik."*²

Mielőtt azonban ezekbe a kérdésekbe mélyebben belemerülnénk, az esetleges félreértések elkerülése végett még egyszer hangsúlyozni szeretnénk egy igen lényeges kérdést: Az okkultizmus, illetőleg "modern ezotéria" alatt a XVIII. század végétől, a XIX. század elejétől megjelenő, zömében áltudományos, erőteljesen spirituális tartalmú eszmerendszereket, illetve ezek szubkulturális megjelenését értjük. Amit az "okkult" fogalma ma, a mi kultúránkban jelent. Merthogy némi zavart okozhat a fejekben ama tény, hogy az okkult filozófia, illetőleg okkult tudás a XVIII. század előtt (de még részben a század folyamán is) az akkori "komoly" tudománytól teljességgel elválaszthatatlan. Rendkívül hamis képet mutatnak azok a kultúrtörténeti munkák, amelyek a középkori, reneszánsz és barokk Európában illetve az archaikus magaskultúrákban különválasztják - mi több: szembeállítják - a tudományos gondolkodást a mágikus-vallásos-spirituális gondolkodás- illetve tudásformáktól. Ezek tökéletesen szerves egységet képeztek, s így e szétválasztás merőben önkényes aktus. Voltaképpen nem más, mint a mi technikai kultúránk szemléletmódjának, ahol is a vallás és a tudomány, az okkult és a tudományos már élesen kettéváltak, visszavetítése. Írásunkban tehát arról a modern okkultizmusról, avagy: újokkultizmusról, ezotériáról, stb. van szó, amely a mi kultúránkban a tudománytól elválasztott és kulturálisan perifériára szorított jelenség, ám amelynek érdekességét mégis éppen a modern tudományhoz való sajátos viszonya adja.

II. Tudományos mimikri

Az ezoterikus eszmék, okkultista irányzatok tehát, alkalmazkodván korunk elvárásaihoz, magukra öltik a modern technikai-tudományos világkép köntösét, mintegy álcaképpen. Az álcázás azonban több szinten is megnyilvánul, a következőkben ezeket tekintjük át:

Az álcázás egyik típusát talán nevezhetjük "felszíni álcázásnak", merthogy ez csupán a külsőségekre korlátozódik. Így például a természetgyógyász (az "igazi" orvosokhoz hasonlóan) gyakorta fehér köpenyt ölt, s mellette igen nagy előszeretettel használ "tudományos segédeszközöket" is: műszereket, grafikonokat, és egyéb kellékeket. Számos természetgyógyász rendelője úgy néz ki, mintha valódi orvosi rendelő lenne. De nézzünk egy más példát: Bizonyos ezoterikus könyvek és folyóiratok csak úgy hemzsegnek az olyan illusztrációktól - főként diagramoktól és táblázatoktól - amelyek feltűnő morfológiai hasonlóságot mutatnak valódi tudományos könyvekben szereplő ábrákkal. Érzékletes példáját nyújtja ennek Simon László az "új tudat" létrehozásáról szóló klasszikus ezoterikus tartalmú könyvében található ábra (lásd a függelékben), amelyben a szerző az ún. "tudatfejlődést" hasonlóképpen ábrázolja, mint a kozmológiával foglalkozó szaktudományos és

---

² Prabhupáda: 32.

ismeretterjesztő írások a téridő fénykúpot.³ Egyébként ennek kapcsán is megfigyelhető, hogy bizony az okkultizmus sokszor csodálatra méltó fejlődésről, illetőleg adaptációs készségről tesz tanúbizonyságot. Figyelemreméltó jelenség például, hogy a XX. század első felében az ezoterikus könyvek ilyen típusú képeikhez inkább az elektromosságot tárgyaló könyvekből merítettek ihletet. Szépen példázza ezt W. Charonnak, még a harmincas-negyvenes években írott könyve, az "Atlantiszi mágia".⁴ (Az ábrát lásd a függelékben.) Azóta azonban az elektromosság - némileg irónikusan fogalmazva - már kissé "elavult", s a komolyabb szellemi háttérrel inkább olyan dolgok szolgáltatják, mint például a kvantummechanika, vagy a modern kozmológia. Ennélfogva tehát, ha az okkult tartalom igazán korszerűnek, s ennél fogva hatásosnak kíván mutatkozni, úgy a korrallal haladva az új tudományos területekről kell beszereznie álcázásának eszközeit, kellékeit.

Az ezoterikus irányzatok azonban ritkán állnak meg a tudományos álcázásnak ezen a felszínes szintjén. Többségükben ennél jóval tovább mennek, s elsősorban is a tudományos világképből merítenek. Azaz nem csupán a puszta külsőségeket veszik át, hanem bizonyos tartalmi elemeket is. Holger Kersten például egyik könyvében (amelyben azokat a bizonyítékokat igyekezett összegyűjteni, amelyek azt támasztanák alá, hogy Jézus Indiában élt), a levitációhoz a következő - "tudományos" - magyarázatot fűzi:

*"Valószínűleg a lebegés a test funkcióinak koncentráció és meditáció segítségével szokatlanul elmélyített kontrolljával idézhető elő, vagy a gravitáció időleges feloldásával a vallási ekstázis pillanataiban."*⁵

Hasonlóképpen, ahogyan az elmúlt évszázadban az asztrológia is igen praktikusán beépítette a rendszerébe az újonnan felfedezett bolygókat, még hozzá anélkül, hogy a szisztéma bármiben is sérült volna, a biológia és a fizika (újabb) elméletei is számíthatnak rá, hogy előbb vagy utóbb különféle spirituális tartalmakkal felruházva valamely okkult irányzat szerves részét fogják képezni. A folyamat, ill. jelenség persze messze nem új keletű. Már a XIX. század végén az akkori ezoterikusok is a tudományok akkoriban újnak számító felfedezéseiből merítettek analógiákat. Így a fizikában a mechanika törvényei, a biológiában pedig a darwini evolúció elmélete, valamint a sejtelmélet volt nagy hatással az újítani vágyók képzeletére. A kezdődő teozófia (főként Blawatsky asszony írásai), majd nem sokkal utána az a rész ebből önállósuló Rudolf Steiner-féle antropozófia is előszeretettel ássa bele magát az akkori fizika és biológia bizonyos irányzataiba, és hoz onnan számos elemet: analógiákat, terminusokat, alapeszméket. A jóga-ászanákat (a jógi szimbolikus jelentéstartalommal bíró test-tartásait) például nem egy szerző a törzsfajlás egy-egy szintjének szimbolikus megjelenéseként értelmezte.⁶ Ezek az első ilyen analógiák azonban többnyire erőltetettnek tűntek, s így hosszabb távon nem tölthették be a tartalmi modernizáció szerepét. Elsősorban is azért nem, mert - főleg ebben az időben - mind a biológia, mind pedig a fizika kézzelfogható, konkrét, objektív dolgokkal foglalkozik, ami hosszabb távon nem tűri meg (illetve meglehetősen feltűnővé teszi) a pontatlan analógiákat. Olyan tudományágra volt tehát szükség, amelynek tárgya megragadhatatlanabb, szubjektívebb. Ez az új tudomány, amely végre alkalmas volt a változtatás koordinálására, a pszichológia, ezen belül is főként az önismeret, ill. a mélylélektan lett. Ez adta meg a nyugati okkultizmus új irányelvét, ez képezte átfogó nagy keretét, paradigmáját. Erre a váltásra azonban a hatvanas évekig várni kellett, ekkor nyerte el az ezotéria - leginkább a hippie-kor gyermekeinek munkálkodása

---

³ Simon 1994.

⁴ Charon 1990.

⁵ Kersten 1992: 136.

⁶ A biológiából vett analógiákra jó példa a magyar Kacsuvinszky (1941), amikor a jógát elemzi, és azt több elemében az akkori élettannal, evolúciós elképzelésekkel, stb. hozza össze.

következtében - a maga immár életképes korszerű, a modern világhoz adaptálódott mutációját. (Erre azonban később még visszatérünk.)

Ahhoz, hogy ezek az irányzatok "önálló tudományként" láttathassák magukat, nem egyszer elismert tudósok igazi tudományos munkásságának uszályába rejtőznek, azaz szinte kisajátítják, sőt talán mondhatjuk: a maguk képére formálják ezeknek az elméknek az erre alkalmas elképzeléseit. Persze ezek a tudósok olykor maguk is lehetőséget adtak, hogy életművük egyfajta legitimációs kapaszkodó legyen, mivel hogy személy szerint ők sem voltak teljesen mentesek attól a látásmódtól, amit az okkultizmus magáénak vall. Mindenek előtt C. G. Jung életművét és szerepét kell itt megemlíteni. Amikor Jung a különböző álmokat archaikus szimbólumokként értelmezte, akkor voltaképpen az "archaikus" fogalmán keresztül beintegrálta a különféle ősi vallási, szakrális elemeket, mítoszokat egy tudományos tárgyalási univerzumba, azaz lényegében legitimálta ezeket a tartalmakat.⁷ Ráadásul a nyugati ezotériához való mélységes vonzódása ellenére Jung nagy teret szentel bizonyos keleti elemekkel történő foglalatosságnak is. Jó példa erre, hogy külön művet írt a mandaláról, sőt e fogalmat kiterjesztette számos nyugati ezoterikus kulturális képződményre, felhasználta a pszichológiában, és ezáltal egyfajta - mára már széles körben elterjedt - jungi terminussá tette azt.⁸ Jung munkássága azért rendkívül fontos, mert végsősoron ő volt az, aki révén - sok esetben pusztán a reá történő hivatkozással - legitimálódott az okkultizmus. Nem véletlen, hogy Magyarországon a nyolcvanas években éppen a jungiánus pszichológusok azok, akik elsőként fedezik fel a keleti tanokat. Egyikük, Pressing Lajos, mind a mai napig az Árja Maitréja Mandala Rend buddhista közösségének vezetője.⁹

És ha már a pszichológiáról esik szó, érdemes még megemlíteni Erich Fromm-ot, aki egy japán zen szakértővel, D. T. Suzukival írt közös könyvet a zenről és a pszichoanalízisről, amelyben nem csupán összehasonlították a két módszert, vagy ebből a szempontból inkább mondhatjuk: eszmerendszert, hanem megkísérelték azokat mind fogalmi, mind pedig tartalmi téren is összehangolni.¹⁰ A pszichológia mellett természetesen más tudományágak képviselői is szerephez jutnak: Így a fizikus Fritjof Capra a modern fizikát, főként a kvantummechanikát próbálja analógiába vonni, illetve összegyeztetni az európai ember számára misztikusnak tűnő keleti tanokkal (főként a taoizmussal), s ezen keresztül akarva-akaratlan bevezeti azt a nyugati okkultizmus világába.¹¹

Capra és mások munkássága persze olaj a tűzre. Így akár csak Jung, ezek a maguk szakmájában tanult és képzett emberek is a társadalmi-kulturális legitimáció eszközeivé válnak, az újokkultisták állandó hivatkozási pontjaivá. Sőt, e folyamat, azaz a tudomány és az ezoterika érintkezése révén még "új műfajok" is születnek. Ahogyan Jung - és nyomában az ezotériával illetőleg az attól elválaszthatatlan keleti tanokkal kacérkodó pszichológusok - munkássága nyomán megjelenik az ezoterikus pszichológia, úgy a Caprához hasonló szerzők nyomán megjelenik a "kvantumhalandzsa" is. Ez ama műfaj, amikor is az okkultisták, az ezoterika hívei és művelői kezdenek el a kvantummechanikáról írni - természetesen a saját szemszögükből. Adam McLean például, az alkímia kutatója és egyben annak modern híve,

⁷ Erre vonatkozólag Jung művei mellett legjobb elolvasni az erről szóló személyes vallomásait. Jung 1987.

⁸ Jung 1999. Jung mandala koncepciója egy pszichoterápiás praxis alapjává lett. A mandala készítés máig alkalmazott eljárás az önkifejezés, az önismeret fejlesztésében. Erről lásd: Fincher 1998. A szerző jungiánus pszichológus. Könyve tipikus példája a Jung révén a pszichoterápiában megjelenő keleti bölcséleti és praktikus spirituális elemeknek. Természetesen az eredeti keleti mandalakészítés egészen más jellegű volt és más célokat (elsősorban hagyományos értelemben vett mágikus-vallási célokat) szolgált. Ld. Tucci 1961. Egyébként köztudott, hogy Jung életének különböző szakaszaiban intenzíven foglalkozott a Tao-val, sőt a buddhizmussal és a hinduizmussal is. Erről: Crowley 1998: 79-102. valamint Rosen 1997.

⁹ A témáról Farkas 1998.

¹⁰ Fromm 1989.

¹¹ Capra 1990.

"kvantumtudatosságról" ír az egykori adeptusok "Királyi Művészete" kapcsán.¹² E világgép fundamentumai tehát a kvantumfizika, a szuper-tudat, az alkímia, a kozmológia bizonyos elemei, de mindenek előtt az elmaradhatatlan jungi pszichológia.¹³ Vagyis a kvantumfizikát szinte éppúgy azonnal megtalálták maguknak az ezoterikusok, mint a jungi pszichoanalízist. Valószínűleg ennek az okai is hasonlóak: a kvantummechanika a tudományos intellektus legmodernebb csúcstermék, aki ezzel foglalkozik, az up to date a szellemben, ám mégis olyasvalami, ami megmagyarázhatatlan jelenségeket prezentál a kultúra felé. S ez utóbbi a legfontosabb: a kvantummechanika az áhított csodát hozza vissza - akaratlanul is. Akaratlanul? Bizony erre némileg rájátszanak - mondhatni magukat kínálják - azok az olykor egészen fantasztikusnak tűnő elképzelések is, amelyek komoly tudósok agyából pattantak elő a kvantummechanika filozófiai konklúzióiként. Wigner Jenő kétféle valóságról beszél, Everett multiverzumokról, azaz egymással párhuzamos valóságokról, illetve folytonosan szaporodó-burjánzó alternatív világokról, Wheeler pedig a múlt megváltoztathatóságának lehetőségéről. S mindezt ugyanannak a megmagyarázhatatlan jelenségnek, a kvantummérések paradoxonjának (az ún. "Schrödinger macskája-elv") kapcsán. Ezeket a labdákat pedig nem lehet nem leütöni.

De végső soron mindazok az elméletek és kutatások is ide sorolhatók, amelyek eredetileg valóságos tudományos problémákból indulnak ki, ám a tudományos eszméket egy idő után mindig valamiféle misztikus teológiai konklúzióikra futtatják ki. Értendőek ezalatt mindazok, akik kurrens tudományos módszerekkel, vagy népszerűbb tudományos elméletekkel akarnak a tudományra már nem igen tartozó eszméket és elképzeléseket aládúcolni - azaz voltaképpen a tudomány segítségével a misztikumnak *ideológiai alátámasztást* adni. Ide tartoznak például az antropikus elv teológus kutatói (és egyben teológus felhasználói), vagy Isten létének, az ember különlegességének és egyedülálló voltának kozmológiai bizonyítékait gyűjtögető tudósok.¹⁴ Persze ezek az elmék mind képzettségüket, mind pedig gondolataikat és módszereiket - azaz intellektuális színvonalukat - tekintve fényévnyi távolságra vannak az újkultistáktól, ám mégis: minden szellemi magasabbrendűségük és valódi tudásuk, sőt: tudományos eredményeik ellenére ide sorolhatók. Egyrészt azért, mert gondolkodásuknak alapja ugyanaz, mint amazoké, nevezetesen, hogy a hit van előbb és a tudás csak utána. Mert műveikből gyakorta kibukik, hogy a tudományt végső soron a hit szolgálóleányának tekintik. Ami persze - legyünk igazságosak - a nem misztikus irányultságú tudósok egy jó részének munkásságára is igaz. (Nem véletlen, hogy a hit és az ebből eredő prekoncepció jelenléte a tudományban, a tudományfilozófia kekeckedő szkeptikusainak mindenkori kedvelt témája.) Ami ennél lényegesebb szempont: ezeknek a képzett és okos szerzőknek a munkái, megállapításai, bizonyos filozófiai konklúziói szinte azonnali ideológiai felhasználásra kerülnek a náluk már kevésbé képzett és kevésbé okos szerzők elmekonstrukcióiban.

Az okkultista álcázás harmadik típusában a nyelv játssza a központi szerepet. Méghozzá a természetes és a kulturális nyelv egyaránt, habár e kettőt olykor igen nehéz különválasztani. Gondolunk itt elsősorban a tudományos ízü, a tudományosság hangulatát árasztó kifejezésekre, illetve a máshonnan átvett valódi, avagy saját, házilig gyártott álterminusok használatára. Majd minden valamire való ezoterikus írás hemzseg az olyan kifejezésektől, mint: "tudat", "tudatállapot", vagy "energia", amely utóbbinak ezoterikus használatáról egy külön tanulmányt lehetne írni. Jó példája ennek a tudományoskodó

---

¹² Lásd pl.: <http://www.levity.com/alchemy/quantum.html>

¹³ Egyébként jellemző, hogy az ezoterizált fizika már Jungnál megjelenik, méghozzá a híres szinkronicitás elmélet kapcsán. Ez az önmagában remek és inspiratív gondolat, csakhogy ennek ugyanolyan vulgarizálása (ill. a vele való visszaélés) történt, mint sok más gondolatnak. (Ez az elmélet ld. a magyarul is megjelent Szinkronicitás c. könyvet pl.)

¹⁴ Ilyen mű például Székely 1997 amúgy remek, színvonalas és az antropikus elvről átfogó képet adó munkája.

nyelvezetnek az az idézet, amely a Párizsban élő japán zen mestertől, Taiszen Desimarutól származik:

"A bölcsesség nem csupán az előagyon múlik. Az igazi bölcsesség megjelenésére a thalamusra és a hypothalamusra is szükség van. Amikor egyaránt erősek, akkor hatalmas bölcsességgel rendelkezel.(...) De a hypothalamuson keresztül a dolgok bevésődnek az agyba. Lényegük megmarad a tudatalattiban, és zazen alatt újra éled. Nem a szexuális képzetekről és kellemes gondolatokról van szó, hanem azokról a dolgokról, amelyek mély benyomást tettek a testre; ezek élednek újra zazen alatt.

Nekem a szútrák, mesterem szavai és a fontos dolgok nem a memóriámban hagytak nyomot, hanem tudatalattimon keresztül a thalamusomban."¹⁵

A modern ezotéria irányzatai tehát nagyon gyakran vesznek át tudományos kifejezéseket, ám ezeket - miként a fenti példa is mutatta - nem eredeti jelentésükben használják, hanem ősi tartalmak átnevezésére. Így például előszeretettel kölcsönzik a fizikától az "energia" szót, ám valójában nem abban az értelemben használják, ahogyan a fizika, hanem olyan hagyományos vallási tartalmakat jelölnek vele, mint az erő vagy szellem. Vegyünk egyéb példákat is: a scientológia már nevében is magában hordja a tudományoskodást. Ezek után nem csodálkozhatunk, hogy a lélekre nem azt mondja hogy "lélek", netalán "szellem", hanem azt, hogy Thetán. Sőt, még gyakorlataiban, külsőségeit tekintve is úgy működik, mintha nem is egy vallásról (vagy akár tágabb értelemben vett spirituális irányzatról) lenne szó, hanem valódi tudományról, illetőleg tudományos módszerről, pontosbban a pszichoanalízisnek egy - persze némileg "átspiritualizált" - válfajáról. Már magának a scientológiának a középpontjában is egy ilyen fogalom áll: ez az "auditálás". Az "auditálás" gyakorlata során egy *Auditor*-nak nevezett lelkész segít a hívőnek úgymond "megtalálni a múltjában - beleértve előző életeit is - a fájdalmat tartalmazó területeket és megszabadulni ezek káros hatásaitól."¹⁶ Az "auditálást" egy "elektro-pszichométernek" nevezett speciális műszer használata teszi lehetővé. Az "auditálás" bizalmas ülések keretében folyik, amikor is a hívőt - pontosan úgy, mint a rendelésen a páciens - egy díványra fektetik, ahol is az "auditor" kérdegeti őt.

De ugyanígy mesterei a nyelvnek az agykontroll hirdetői is: maga az "agykontroll" elnevezés is lényegében a nyilván avítottak, (mondhatnánk némi iróniával: okkultnak) tartott meditáció, elmélyedés vagy kontempláció kifejezések helyett áll. Az elmélyült meditáció náluk "alfa állapot". Persze egyes irányzatok átnevezése, speciális terminusai nem egyszerűen a modernitást szolgálják, hanem az irányzat önálló tudományként történő beállítását is. A scientológia azért beszél lélek helyett Thetánról, az agykontroll nyugalmi vagy meditatív állapot helyett "alfa-állapotról". De persze maga a hiedelem, a szemantikai tartalom ugyanaz: hamisítatlan lélekhit ez, illetőleg a lélek halhatatlanságának ősi eszméje. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a New Age bizonyos irányzataiban megjelenik ennek a fordítottja is, amikor minden tudományoskodás ellenére (vagy mellett) tudatosan tartanak meg bizonyos hagyományos formákat, kifejezéseket, terminusokat is. Ilyen irányzat például a nyugatra elfajzott buddhizmus, vagy a városi sámánizmus, amelyben a modern, tudományoskodó nyelvezet (ők is előszeretettel használják az "energia" sőt: az "energiamező" kifejezést) a tradicionális terminusokkal keverve jelenik meg. Ennek oka érthető: ezek az irányzatok az "ősi hagyományokhoz" való visszanyúlással a folytonosságot is hangsúlyozni kívánják a modernség mellett, vagyis egy sajátos "kettős legitimitációra" tettek szert. Merthogy az ősi tradíciókkal való folytonosság egyfajta jogfolytonosságot is jelent (egyértelműen tetten érhető

---

¹⁵ Desimaru 1995: 81-2.

¹⁶ Lugosi 1998: 223. A szcientológiáról még: Straus 1986., Barker 1992., Wilson 1990.

ez azoknál a keleti eredetű irányzatoknál, ahol a mester-tanítvány láncolat elsődleges szerepet játszik) s ez ugyanolyan legitimáló tényező, miként a tudományoskodás.

A tudományos nyelvezet funkciója persze elsősorban a megtévesztés - már ti. hogy egy "valóban tudományos" (vagy legalábbis az uralkodó tudománnyal összhangban lévő) gondolati rendszerrel van dolgunk. Ezzel szoros összhangban az adott ezoterikus eszme legitimációs igénye is azonnal megjelenik. A "tudományos" kifejezés alatt ugyanis voltaképpen az értendő, hogy "komolyan veendő".

De van még egy szempont, ami magyarázza, hogy miért is hatásosabb alfa-állapotot mondani elmélyülés, vagy thetánt mondani lélek helyett, vagy miért is érdekesebb az energia szót használni erő helyett, és hogy voltaképpen hová is tűntek az olyan kifejezések, mint "szellem", "révület", "üdvözülés" és hasonlók ezekből a rendszerekből. (Vagy legalábbis azok jó részéből.) Ám ahhoz, hogy ezt pontosabban megérthessük, egy kis kitérőt kell tennünk, melynek során a "Kelet", a "keleti bölcsesség" régi európai mítoszának szerepét járjuk egy kicsit körül. Ugyanis a New Age irányzatainak többségében (sőt talán a modern ezotéria egészében) a keleti vallási és kulturális elemek dominálnak, mind a világkép, mind pedig a praxis szempontjából. E keleti elemek pedig meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a követők ezeket az új irányzatokat modernnek (azaz korunkhoz-kultúránkhoz jobban illőnek) éljék meg, szemben a hagyományos egyházak évszázados, s így számukra már kiüresedett, értelmét veszített tanításaival, azaz a kereszténységgel.

III. Kulturális szimbiózis

Kelet a nyugati ember számára mindig is a mesék, a csodák, a titkok földje volt, az Ezeregy éjszaka világa, repülő szőnyegevel, levitáló lámákkal, élvetemetkező fakírjaival, de még inkább nyugalmas bölcsességével, ősi tudásával, változatlan hagyományaival. Ez az elképzelés egyike a nyugati kultúra legrégebb toposzainak. Már az újplatonista Iamblikhosz a misztériumokról írt művében azt fejtegeti, hogy az olyan "barbár szent népek", mint amilyenek az egyiptomiak és az asszírok, még őrzik a régi tudást, még "ismerik az istenek eredeti neveit", amit a hellének már elfelejtettek. Ennek oka, hogy a keletiek hagyományörzőek, ellenben a hellének folyton újítanak.¹⁷ Majd kétezer év múlva egy másik szerző, a filozófia és pszichológia egy német professzora, a "keleti ember lelki nyugalmaról" szóló könyvében a következőket írja:

"Szívünk mélyén ott van a titkos tudás arról, hogy az igazi nyugalom, amelyre a lélek vágyik, több, mint csupán a zaj áldásos hiánya, több mint, mint puszta nyugalmi egyensúly.(...) Azok a nyugatiak, akik a Távol-Keleten élnek, észre fogják venni, hogy a keleti emberek jobban keresik és értik a nyugalmat, mint mi - nem csupán a külső nyugodtságot, hanem a nyugalmost, mint az életet a maga abszolút formájában."¹⁸

Az ilyesfajta gondolatokat szinte vég nélkül idézhetnénk az elmúlt másfél-két évszázadnak a "Mesés Kelet" felé forduló nyugati szerzőitől. Vagyis Iamblichos nézete mindmáig eleven idea, ezért nyugodtan aktualizálhatjuk azt: Ma a "barbár szent népek" az indiaiak, a tibetiek, a kínaiak, esetleg a japánok. Ők még őrzik a régi tudást, az ősi titkokat, amelynek egykor ugyan mi "hellének" - azaz újító nyugati emberek - is birtokában voltunk, ámde mára már elfeledtük azokat. Így pedig kénytelenek vagyunk a szellemi kincseket (bölcsességet, titkos tudást, stb.) őrző Kelet felé fordulni, ha újból birtokolni vágyjuk azokat. A későantik korban elterjedt, rendkívül divatos, keleti eredetű misztériumvallások végsősoron

¹⁷ Iamblikhosz: De mysteriis VI-VII.

¹⁸ Dürckheim 1991: 11-12.

ennek a felfogásnak a kulturális megtestesülései voltak, akárcsak a ma dívó keleti, ill. keleti eredetű divatvallások. Persze a Kelet az antik kor kulturális és gazdasági (!) univerzumában inkább a Közel-Keletet jelentette, ez volt a mai India és Távol Kelet akkori megfelelője, mégis könnyű az akkori és a mai felfogás közötti hasonlóságot felismerni.

Ugyanakkor idővel egy komplementaritás is megjelenik a nyugati ember Kelet-felfogásának kulturális szemantikai tartalmában. Az orientalizmus, azaz a "Kelet-eszme", vagy "Kelet-kultusz" ugyanis az újkorban (ám ezen belül viszonylag igen korán) a modernitásnak is az egyik sajátos kulturális kifejezőjévé vált, elsősorban is filozofikus jellege, valamint a később dominánssá lett pszichológiai aspektusa révén. Az orientalizmus részint tudományos aspektusa (ti. a Kelet-kutatás) miatt is összekapcsolódott a polgári-értelmiségi léttel, másrészt - s ez a fontosabb számunkra - a történelmi egyházak képviselte hagyományos vallásossággal szembeni alternatívákat is létrehozta. A Felvilágosodást követően a modern racionalizmussal szinte egyidejűleg lépett fel az irracionizmus is a filozófiában, ami, lévén az újkor terméke, s lévén maga is keresztényellenes, ugyanúgy modernnek számított, miként a racionalizmus. Nyomukban pedig beszivárognak a nyugati kultúrába és gondolkodásba az egzotikus keleti tanok is, főként a buddhizmus, s e kettő olykor látványosan összekapcsolódik. (Ennek egyik megnyilvánulása a schopenhaueri filozófia.) Vagyis minden misztikuma, illetőleg az okkultizmussal való összegabalyodása ellenére, a keleti tanok a felvilágosultság, a modern gondolkodás egyik alkotóelemeként jelent meg - legalábbis bizonyos körökben.¹⁹ Persze azért tudni kell, hogy a nyugati világban megjelenő hindu vagy buddhista irányzatok semmiképpen nem tekinthetők azonosnak keleti "eredetijükkel", mondhatni "nyugatizálódtak".²⁰ Így tehát a Kelet-kultusz egyfelől mindmáig megőrizte a "keleti = ősi" (ill. "eredeti") metaforában sűrítendő régi jelentését, ugyanakkor az újkori változások hatására új, ezzel ellentétes tartalmat is nyert.

Ez a sajátos, keleti = modern metaforát magában rejtő látásmód jelenik meg azokban az elképzelésekben, illetve fejtegetésekben is, amelyek szerint Jézus indiai guru, illetve jögi lett volna. Eddigi tapasztalataink szerint a vallástalan, ateista emberek jobban elfogadják Jézus csodáit valósnak, amennyiben Jézus jögi volt, mint Jézus hagyományos zsidó-keresztény messiási-megváltói felfogását. Ha ugyanis Jézus egy keleti guru volt, akkor az általa véghezvitt csodák is "racionális" magyarázatot nyernek. E csodák azonnal "érthetővé" válnak akkor, amikor megtudjuk, hogy Jézus más tudatállapotba került, vagy energiát használt a gyógyításhoz. A racionalitás itt tehát tulajdonképpen azt jelenti, hogy a mi kultúránk beszédmódjába beilleszkedett, s ezáltal jobban érthető és elfogadható. Voltaképpen így a "csoda" is megszűnik csoda lenni, mivel racionalizálódott a beszédmódba illesztődés révén. A krisztusi személy és életút (illetve sok esetben általában a Bibliai tanok) egyes nyugati ezoterikus újraértelmezői ezért előszeretettel láttatják Krisztust keleti mesternek, gurunak, jöginak, mivel éppen ezáltal próbálják emberré változtatni, méghozzá olyasvalakivé, akinek cselekedetei megmagyarázhatóak és elhithetőek. Hiszen ha Jézus csak egy ember volt, aki kigyakorolta a jóga technikáit, s ezáltal vált képessé a "csodák" véghezvitelére, akkor azok a tettek természetesen nem természetfeletti, megmagyarázhatatlan jelenségek, hanem olyan történések, amelyeknek működése "tudományosan" is megmagyarázható. A "csoda" fogalma idegen, sőt már-már elfogadhatatlan a modern ezoterika számára, mert avított fogalom, s mert a tudománytalanság - s azon keresztül az illegitimitás - kifejezője.

---

¹⁹ Eme kettősség jobb megértése végett gondoljunk a szabadkőműves páholyokra, amelyek egyszerre voltak a Felvilágosodás - és vele a racionalizmus - legfőbb szószólói mind a politikában, mind pedig a kultúrában, ugyanakkor szimbolikájuk, világvégük, rítusaik tele voltak okkult-mágikus-vallásos elemekkel.

²⁰ Erről lásd: Mund 2001.

A keleti bölcelet "modernsége" egy mélyebb, elemibb - vagy mondjuk így: kognitív - szempontból is megközelíthető. Eszerint a különféle hindu, buddhista, taoista, stb. tanokban minden "eredetiségük", "egzotikumuk" és "ősiségük" ellenére is ott rejlett a lehetőség, hogy azokat a nyugati ember gondolkodásához lehessen idomítani. Egyrészt azért, mert világleírásaikban egy nagyon precíz *analitikus* látásmód tükröződik, amihez fogható Nyugaton csak az újkori tudományosságban született meg. Főként az indiai filozófiai (vallási) rendszerekre jellemző, hogy alaptanításaikat egy-egy szútrában (versbe szedett alaplírában) foglalják össze. Az aforizmatikusan tömör szútrák lényegében a világot alkotó összes elem felsorolását, illetve azok funkciójának leírását tartalmazzák. A gyakorló ennek segítségével felismerheti a világ "valódi" természetét, s így megvalósíthatja a legfőbb célt. A védikus gyökerű vaisésika filozófia szútrája (amely az i.e. IV.-II. századból való) például 7 alap princípiumot (Padártha) különböztet meg. Ezek a 1. dravja (szubsztancia), 2. guna (kvalitás), 3. karma (mozgás), 4. számánja (univerzalitás), 5. visésa (individualitás), 6. samavája (a kategóriák inherenciája), 7. abháva (nem-levőség). Ezek az alap princípiumok azután tovább bomlanak, így például a vaisésika bölcelet 9 féle dravját különböztet meg, 25 féle gunát, és így tovább.²¹ Egy másik filozófiai rendszer, a szánkhja a pszichét osztályozza meglehetősen aprólékosan. Eszerint a pszichét az értelem, az elme és az énség együtt alkotja, mindegyiknek sajátos funkciója van, s ezek együttes működése révén tapasztaljuk meg a külvilágot.²² De ugyanilyen analitikus szemlélet jelenik meg a jógában, és más irányzatokban is.

Nos, a keleti tanítások eme aprólékos osztályozási szisztémája arra a téves gondolatra vezette az újkor nyugati kutatóit, hogy e bölceleti rendszerek némelyike kifejezetten atomista, sőt materialista. Ez azonban egy félreértés eredménye, ugyanis a keleti bölceletek legfőbb célja soha nem marad meg a racionális megértés szintjén, hanem mindig a lét tökéletes és abszolút megismerésére törekszik, miáltal a lélek kiszabadul anyagi fogságából és a teljes szabadság állapotába jut. Vagyis a keleti bölcelet céljánál fogva mindenkor misztikus. Ezekkel az emlékekkel először találkozó nyugati embernek ez a fajta szemléletmód természetszerűleg idegen volt, így hát saját világvéleményének megfelelően próbálta értelmezni a különféle tanokat. Azaz ami beleilleszkedett a világvéleményébe, azt felerősítette, ami meg nem, arról úgy tett, mintha nem létezne. (Ez a fajta hozzáállás egyébként - a relativista antropológia és tudományfilozófia megjelenése és a nyugati intellektusra tett hatása ellenére - sajnos mind a mai napig az orientalisztika egyik jellemzője.) A lényeg tehát, hogy a keletiek látásmódja - analitikus volta révén - modernnek tűnt, s e "modernség" miatt lett "atomista", illetőleg "materialista".

Hasonlóképpen a modernség látszatát, vagy még inkább: hangulatát keltette az istenség másodlagos szerepe a tanításokban. Jóllehet vannak istenek, félistenek és egyéb természetfeletti lények a keletiek világvéleményében, ám azok legfeljebb az anyagi, földi boldogulásban segíthetnek. Az élet valódi célját azonban minden egyes személynek saját magának kell elérnie, s ebben a szentek, a vallási vezetők (mint pl. a Buddha), csak annyiban segíthetnek, hogy saját életükkel megmutatják, hogy lehetséges a megszabadulás. Ám az utat mindenkinek magának kell végig járnia. Nincs eleve kiválasztottság és kárhozat, előbb utóbb mindenki üdvözülni fog. A hagyományos keresztény vallásosságból kiábrándult nyugati útkeresőkre, akik a kapitalizmus világában otthonosan mozogtak, a keleti tanok ismerős és - minthogy saját világukkal harmonikusnak tűntek - "modern" benyomást tettek.

A keleti eszmék korszerűségének, illetve modern jellegének kérdése természetesen elválaszthatatlan a XX századi társadalmi-kulturális változásoktól, mozgalmaktól, elsősorban is a hippy-kor hatásától. A hippy-kor gyermekeinek köszönhető, hogy ezek a tanok (vagy

---

²¹ Takács 1984.

²² Ruzsa 1997.

legalábbis ami belőlük Nyugatra átjött) egy pszichologizáló fordulattal a modern spiritualitás és újjáéledés fundamentumaivá lettek. A pszichologizálás, avagy *a keleti tanoknak, mint pszichológiai rendszereknek az értelmezése*, két szinten is megjelent. Részint megváltoztak a fogalmak, a vallási terminusok, átalakult a nyelvezet, megjelentek a modern lélektanból (főként a csoportlélektanból és mélylélektanból) vett kifejezések, s velük együtt bizonyos módszertani elemek és formák is. Az átalakulás mélyebb szintje ugyanakkor már magát a vallási lényegét is érintette, azaz nem csupán a nyelvezet és a metódika, hanem magának a vallásnak a *célja* is megváltozott. Az olyan ideák, mint "megszabadulás", "megvilágosodás", vagy éppen a "Nirvána elérése" helyett egyre inkább olyan ideák kerültek előtérbe - szorítván ki vagy értelmezvén át az előbbieket - mint amilyenek az "önmegvalósítás", az "önfelszabadítás", avagy a "lelki harmónia elérése". A törekvők már nem valamiféle végső megváltást keresnek, hanem evilági sikert, boldogulást, illetőleg gyógyulást testi-lelki bajaikból. (Erre vonatkozólag elég, ha egyszer alaposan körülnézünk egy ezoterikával foglalkozó könyvesboltban: se szeri se száma az olyan írásoknak, amelyek a meditáció lelki egészségben betöltött szerepéről, a önmegismerés betegségekből kigyógyító erejéről, vagy éppen a Taonak a különféle lehetőségeiről az önmegismerésben szólnak.) De még az elmélyültebbek (vagy ha úgy tetszik "vallásosabbak") is legfeljebb egy jobb újjászületést remélnek, ahol méginkább kiteljesíthetik saját énjüket. Sőt, kifejezetten divatba jön - mi sem áll távolabb az eredeti keleti vallásoktól - a halált követő "új életek", jövőbeli újjászületések kultusza, ami végtére nem más, mint az afeletti öröm megnyilvánulása, hogy egyáltalán *létezik* előző és következő élet, mint olyan.

Ez utóbbi felfogás különösen groteszk voltát mutatja, hogy a keleti vallások elsődleges és alapvető célja éppen hogy az újjászületéseknek - mint az ontológiai értelemben vett szenvedés legfőbb okának, forrásának és megnyilvánulásának - a megszüntetése. Keleten a "jobb újjászületés" reménye a vallási elképzelések alját jelentették, ám itt is mindenkor azzal a háttérrel, hogy az illetőnek ebben az életében ugyan nem sikerült a megszabadulás (szellemi éretlensége miatt, karmikus bűnei okán, stb.), ám a leendő "jobb újjászületésben", azaz következő életében talán lehetősége nyílik az ego teljes kioltódására, s a születések megszüntetésére. Vagyis a kedvező újjászületés iránti vágy nem jelentett mást, mint a "végső megszabadulás", a nirvána jövőbeli reményét. Ez is rávilágít a nyugati és a keleti ember gondolkodása közötti alapvető különbségre: A nyugati megmaradt halálfélőnek. Ráadásul az "előző életekkel" való foglalatosság is rövid idő alatt egyfajta miszticizált önismeretté, spirituális töltetű populáris pszichoanalízissé lesz. Számos beszámoló szól arról, hogy az "előző életekre" történő visszaemlékezések "mélyebb önismeretet adnak", hogy gyógyítják a pszichét, hogy elűzik a depressziót, hogy értelmet adnak az életnek, és nem utolsósorban feloldják a halálfélelem adta görcsöt, mivel egy "előző élet" megtapasztalása a halhatatlanság reményét csillantja meg. Azaz a reinkarnáció hite és átélése itt a mentálhigiéné egyik (igen fontos) megjelenési formája.²³ Ez az elképzelés, inspirációt nyerve a pszichoanalízistől, pedig olyan obskurus új "tudományok" megjelenését is magával hozta, mint a reinkarnációs terápia.²⁴

A bekövetkező pszichologizáló fordulat változtatta tehát újra (második körben) modernné a "Kelet eszméjét", még hozzá olyannyira modernné, hogy a lélektanra és a keleti vallási elemekre támaszkodva az *egész* nyugati okkultizmus is képessé vált a megújulásra. A "Kelet kultusza" ezzel az új modernitással pedig - némileg paradox módon - elég erőssé vált

---

²³ Ilyen jellemző munkák pl. a New Age-es természetgyógyászat jelenlegi apostolainak, Thorelli Dethlefsennek vagy Rüdiger Dahlkének a könyvei. De szinte valamennyi reinkarnációról szóló újjáéledés könyvben kiemelt szerep jut a mentálhigiénének. Erről lásd pl.: Wallis 1976., Poloma 1987., McGuire 1983., 1985.

²⁴ Lásd pl.: Hall 1999.

ahhoz, hogy elszakadva az öt korszerűsítő pszichológiától és önálló életre keljen, sőt: hogy a maga saját szemszögéből értelmezze a dolgokat. Merthogy egy idő után már nem volt szüksége a pszichológia (vagy korábban a filozófia) adta mankókra, ugyanis a keleti mivolttal a modernség érzése automatikusan együttjárt. Gondoljunk újra a "Jézus, mint jógi" példára: Gyakran pusztán attól, hogy valami keleti (eredetű, hangzású, stb.), máris modernebbnek tűnik.

IV. Technicizált adaptáció

Bizonyos esetekben különféle ősi elképzelések, vallási tartalmak olyannyira beleolvadnak a modern kulturális környezetbe, mintha kifejezetten korunk termékei volnának. A modern külsőség azonban korántsem marad pusztán "álca", (mint azt a fentiekben is láttuk) többnyire óhatatlanul belenyúl a hitek tartalmába is, s azt némileg átalakítja, noha a leglényegyet mégsem érinti. Sőt: éppen ezáltal ad lehetőséget ennek a leglényegnek a kulturális evolúció során történő túlélésre. Ennek egyik legjobb példája az ufóhit, illetve ennek "intellektuális" lecsapódása, az ufológia. Ez a hiedelemrendszer egyébként a nyugati ezoterizmus modernitásra törekvésének az egyik leglátványosabb és legnyilvánvalóbb megjelenése, amelynek bizony egy komolyabb lélektani, antropológiai, vallástörténeti, stb. elemzése külön könyvet érdemelne.

Az ufóhit a modern ezoterikus világ szellemi hierarchiájának alján helyezkedik el, amely olykor érintkezik a többi irányzattal, ám a legtöbbször azoktól független, hol "tudományos", hol szektás formákban jelenik meg. Mondhatni: az ufóhit a maga popularitásával, gyermetségével, kevésbé intellektuális gondolkodásmódjával a "népi vallásosság" képviselője a nyugati ezoterizmus világában. Az ufológia valójában technicizált démonhit és angelológia, sőt részben egyfajta technicizált sámánizmus is. Persze ma már nem beszélhetünk az emberre ügyelő, azt segítő, vagy annak ártani akaró angyalokról és démonokról, hanem az emberre ügyelő, azt segítő vagy annak ártani akaró értelmes idegen lényekről, idegen intelligenciákról. A hiedelemrendszer centrális tanítása, hogy az ufók "figyelnek bennünket", azaz élénk figyelemmel kísérik az emberiség - olykor bizonyos egyének - sorsát. Minden közhelyessége ellenére érdemes újra leírni, hogy ez annak a réges-régi hiedelemnek a legújabb formája, amely számos vallás egyik alapeleme: emberfeletti lények számontartják tetteinket és sorsunkat. Úgy látszik, ez az eszme elpusztíthatatlan. De olyan konkrét elképzelések is visszatérnek itt, mint amilyen a sámánizmusból, vagy éppen a középkori boszorkányperek anyagából ismert "elrablás" motívuma. A sámánt szellemek ragadják el, felviszik az égbe avagy le az alvilágba, s ő ezáltal tudáshoz jut, élete, lénye megváltozik. Ugyanígy a boszorkányok egynémelyike is arról számolt be, hogy szellemek, illetve démonok ragadták el, azokkal repült a levegőben. Gyakori élménye az ufók által elraboltaknak az idegenekkel történő nemi érintkezés, amelyből félig-ember, félig-idegen lény születik. A boszorkányszombatokon is gyakori volt a Sátánnal, vagy valamely démonnal történő közösülés, amelyből olykor szintén démonok, avagy félig-emberi lények születtek. Az ufológiai szakértőitől tudjuk, hogy az ufonauták egy fajtája dinoszaurusz leszármazott. Ahogyan az ember intelligens főemlős, úgy ők intelligens őshüllők. Mi ez, ha nem a sámánizmusból (és máshonnan is) jól ismert lény, a kígyó, béka, vagy sárkány alakban megjelenő égi-alvilági istenség, nága, őrző szellem, mágikus erő birtokosa, a szent hulló, aki tudást őriz, és e tudást átadja a beavatottnak, akik égi vagy alvilági utazásaikon eljutnak hozzájuk? De még a búzamezőkön megjelenő titokzatos ábrák, az ún. "gabonakörök" sem teljesen új dolgok, legalábbis ami a búzamezőnek az emberi vallásos képzeletben betöltött szerepét illeti. Krisztus vagy Szűz Mária gyakorta jelentek meg búzamezőkön, sőt

nyilatkoztak meg próféciákat adva az elmúlt évszázadokban. Persze ma inkább repülő csészealjnak szállnak le ide, titokzatos és megfejtetlen "üzeneteket" hagyva az emberiségnek. Vagyis a lényeg ugyanaz, csak modernizálva. Jellemző ugyanakkor, hogy az ufológia témája is megtalálta a pszichológiát, ezt az új Bölcsék Kövét.²⁵

Az ufológia egy sajátos mellékágának - mondhatni: kulturális mutációjának - tekinthető a Däniken-jelenség. (Ennek az irányzatnak, vagy hiedelmerendszernek persze nem is Däniken a legelső és nem is a leghitelesebb képviselője, habár ő lett a legel híresebb és legelismertebb.) Ugyanis ez az ismert formájában kb. az ötvenes évektől létező, s az utóbbi időkben mintha egy kissé visszaesni látszó irányzat lényegét tekintve ugyanarra a hiedelemre épülne, mint az előbbi: magasabbrendű idegen lények figyelnek bennünket. Pontosabban: figyeltek bennünket *egykoron*. Eme múlt időbe tétel a leglényegesebb különbség a klasszikus ufológia és a dänikeni eszmék között. Az égből jöttek itt *régiek*, és ittjártukat is régiségek jelzik: természetesen ők építették a piramisokat (az egyiptomiakat éppúgy, mint az amerikaiakat), ők állították fel a nem rozsdásodó delhi vasoszlopot, ők rajzolták, a titokzatos Nazca-vonalakat, és a többi. Ez az intelligens régiekbe vetett hiedelem ugyanolyan népi-vallás féle, mint maga az ufóhit, csupán annak egy speciálisabb formája. Ha a jelenleg bennünket figyelő ufonauták angyalok vagy démonok (természetesen a velünk való szándékaik alapján), akkor ezek a hajdanvolt űrhajósok nem mások, mint szellemmé vált ősök, s így ez az irányzat voltaképpen egyfajta modernizált-technicizált őskultusz. A lényegi tartalom, a szemantikai mag ugyanaz, mint a klasszikus őskultuszoké, amelyek az őseket amolyan félisteni lényekként, halhatatlan szellemekként tisztelték. (Ilyen az ausztrál bennszülöttek Álomidőben létező összellemei, vagy Hésziodosz aranykori nemzedéke, stb.) Ezt támasztja alá az is, hogy egyes szerzők ezeket az űrhajósokat az emberiség (vagy bizonyos emberfajták) őseinek tekintik. De azt is mondhatjuk, hogy a Däniken-féle idea annak az ótestamentumi hagyománynak a modernizált (újra)megjelenése, amely arról szól, hogy az istenek fiai és az emberek lányai összeházasodtak, s ebből óriások születtek (Hénokh könyve). Ezzel pedig nem is mondtunk olyan nagyot, mivel bizonyos szerzők erre a passzusra explicite is hivatkoznak, hiedelmük alátámasztásaként.

A dänikeni gondolkodásmód sajátja, hogy a régi emlékeket, mint modern jelenségeket értelmezi, a más, az idegen kultúrát, mint sajátot. (Ebben nincs egyedül, a tudomány képviselői között is akadnak ilyenek szép számmal.) Vagyis az értelmező-magyarázó aktus a múlt bizonyos maradványait a jelen kultúra adta sablonok szerint formálja át. Däniken explicite is megfogalmazza ezt az elvet, amikor világsikert aratott művének a következő címet adja: "A jövő emlékei". Egy jellemző példa, amely jól rávilágít erre a gondolkodásmódra: A dendarai Hathor-templom egyik termében a falra egy lótusz virágot véstek, amelynek szirmaiban egy-egy kígyótojás látható, benne a kígyóval. A lehajló virágot a szent Dzsedoszlop, Ozirisz szimbóluma támasztja alá. A hagyományos egyiptológiai magyarázat szerint itt a teremtéssel kapcsolatos szimbólumokat láthatunk, amit szöveges emlékek is bőven alátámasztanak. Däniken egyik követője, Reinhard Habeck szerint azonban itt egy villanykörte sajátos ábrázolása látható, csak éppen a "primitív" egyiptomiak nem értették az ufók műszaki berendezéseit, ezért saját világukból (szimbólumkészletéből) kerestek valami hasonlót, s annak segítségével ábrázolták azt.²⁶ Az ilyen típusú megközelítések minden bizonnyal azokban az elbeszélésekben gyökereznek, amelyekben a gyarmatosító fehér emberek először kerültek kapcsolatba bennszülött törzsekkel, akik gyakorta isteneknek tartották az idegeneket, és szent szimbólumoknak azok eszközeit. Érdeemes azonban eltűnődnünk egy pillanatra, és megfordítani ezt a szemléletmódot, feltételezve, hogy az

²⁵ Ld. erről Jung könyvét az ufókról. (Jung 1993)

²⁶ Habeck 1992.

egyiptomiak (ahogyan mások is) már csak tudhatták, hogy ők maguk mit is akarnak kifejezni. Vajon nem arról van-e inkább szó, hogy a "primitív" Habeck nem érti a szent szimbólumokat, illetve az azok mögötti mélyebb tartalmakat, s ezért csak saját kultúrájának tárgyi világához (és szimbólumkészletéhez) fordulva tudja értelmezni azokat?

Az ufológia vagy a Däniken-jelenség mindazonáltal nem nevezhető spirituális irányzatoknak a szó szűkebb értelmében. A klasszikus ufó hívők magukat nem tartják vallásos embereknek, még csak "hívőknek" sem. Ezekben a formákban a spiritualitás spontán módon tör a felszínre, és az ősi, archaikus tartalmak mindvégig tudattalanok maradnak.

A teljesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy a második világháború előtti, akkori modernnek nevezhető okkultizmusban jelent meg először új formában a valamiféle felsőbbrendű emberekbe vetett hit a teozófusok, antropozófusok, tradicionalisták csoportjaiban, s e hit misztikus fajelméletekkel párosult. A tradicionalisták például úgy vélték, hogy létezett/létezik egyfajta ősi, eredendő léthelyzet, az Aranykor, amelynek fő jellemzője a lényünk magvát alkotó, személyen túli ősszobjektum, az Alany uralma a tapasztalati világ felett. A spiritualitás céljának és lényegének is a szobjektum általi szellemi önmegvalósítást, azaz voltaképpen az ember megistenülését tartják, ami az Alanyhoz való visszatérést jelenti, ami alatt voltaképpen egy szobjektív idealista, szolipszista látásmód értendő. Ennek a helyzetnek azonban vannak emanációs síkjai. Ahogyan társadalmi síkon az istenkirály képviseli az Alanyt, úgy az emberi fajok között az árják, pontosabban azok még tiszta, érintetlen ősei, az ún. „hiperboreus”-faj. Ezek a felsőbbrendű, más fiziognómiával rendelkező, „puhacsontú” lények egykor a Sarkcsillagról érkeztek a Földre, s az alacsonyabbrendű fajokkal, „a lemuriai szubsztrátum alig-emberi lényei”-vel, történt sajnálatos keveredés folytán süllyedtek le mai (fehér)emberré. Jelenleg a nordikus típus a legtisztább képviselője ennek az ősi „hiperboreus” fajnak, de ez is csak maradványaiban.²⁷ (Vagyis a bukott angyalokról szóló régi héber mítosz okkultista-fasisztoid újrakonstruálásáról beszélhetünk.) Egyébként ezek az ősarják még nem úrhajón, hanem szellemi úton, "inkarnálódva" érkeztek a földre. A hiperboreusok ellenpólusát alkotják a déli, sötét bőrű etnikumok, amelyek a Sötét Kort, az anyagot, a démoni erőket, végső soron pedig magát az Alanyt maga alá gyűrő objektív valóságot reprezentálják. Az alsóbbrendű emberek alacsonyrendűségének éppen ez a lényege: nem képesek „felébredni”, vagy más terminussal: a valóságot realizálni, azaz lényegüknél fogva antispirituális lények. (Ahogyan néhány száz évvel ezelőtt gondolták ugyanezt a feketékről, vagy a frissen felfedezett kontinensek bennszülötteiről a gyarmatosító európaiak, ti. hogy nem képesek üdvözülni, mivel nincs lelkük.) Nos, ez a felsőbbrendű ember egyfajta átmenet képez a régi, hagyományos vallásosság félisten- illetve őskultusza és a Däniken-féle mitológia modern, technicizált őskultusza között.

V. Lesüllyedt tudás

Az ezoterika tudományoskodásának harmadik alaptípusa, amikor az okkultizmus a hivatalos tudomány által elvetett dolgokat próbálja feleleveníteni és egyben kisajátítani. Ezek a dolgok a maguk idejében valóban a tudomány tárgyai voltak, csak hogy a paradigma időközben megváltozott és a tudományos világ (a tudós közösség) kivetette magából őket. Ide tartoznak egyfelől az ún. "tiltott találmányok", elavult módszerek és technológiák, vagy olyan egykori találmányok, amelyek nem futottak be karriert. Másfelől ide tartoznak a tudományból kikerült eszmék is, egykori különféle nézetek, hipotézisek, elvetett ötletek, ideák, elképzelések, félbemaradt vagy sikertelen kísérletek, régi paradigmák. Amint ezek a

---

²⁷ A téma jelenkori, ám mégis klasszikusnak tekinthető prezentálását illetően ld. László 1995: 151-171. A téma szociokulturális kontextusát illetően: Farkas 1998a.

tudomány fősodrából kiesnek, s a periférián találják magukat, nagyon gyakran összetalálkoznak az ezotériával, amely azon mód lecsap rájuk. Ezáltal persze bizonyos spirituális tartalmat (is) kapnak. A tudományos közösség érdeklődését ugyan elveszítik, azonban helyette egy sokkal szélesebb közönség: az érdeklődő dilettánsok szubkulturái, illetőleg a nem keresztény új vallási mozgalmak bizonyos irányzatainak hívői karolják fel azokat.

Mindazonáltal ebben az esetben sem új jelenségről van szó, a folyamat már az antik világban kimutatható. Jó, s egyben közismert példája ennek az asztrológia. Köztudott, hogy a csillagfejtés az ókori civilizációkban állami intézmények által támogatott "komoly" tudomány volt, a tudományosság minden jellemzőjével, elsősorban is precízen kidolgozott módszertannal, és intézményi háttérrel ellátva.²⁸ Eme tudományos rendszerek ismerete, illetve alkalmazása természetesen az adott társadalom elit tagjai - többnyire a papi kaszt - privilégiuma volt, ám ők ebben a kontextusban, illetve az adott kultúrán belül inkább tudósoknak, sőt jól képzett szakembereknek tekinthetők, mintsem mai értelemben vett papoknak.²⁹ A túl bonyolulttá váló elit tudás azonban idővel egyre formalizáltabbá vált, míg végül kiüresedett, elavult. A bonyolult ábrák, eljárások és képzetek jelentése elhalványult, ismeretlen, ezotikus jelekké, vagyis okkult szimbólumokká váltak. Ezzel az elavult tudás jócskán leegyszerűsödve, lassacskán leszivárgott-lesüllyedt a népi jövendőlo és mágikus praktikák közé.

Lényegében ugyanez a folyamat jelenik meg az újkorban, közelebbről a XIX-XX. században is, ám ehhez már nincs szükség évezredekre, lejátszódása sokkal gyorsabb, általában néhány (tíz) év. Elfelejtett, elvetett tudományos módszerek foglalkoztatják a századelő polgári szalonjainak okkult érdeklődésű társaságát. Olyan egykori tudományágak, mint a frenológia, vagy a olyan valamikor tudományosnak számító módszerek, mint például a delejezés, vagy a mesmerizmus. Ennek kapcsán egy érdekesség: Edgar Allan Poe egyik legrémisztőbb novelláját, a tartalmában a delejezésről szóló, stílusában száraz, kvázi "tényközlő leírásként" előadott történetet, a "Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban"-t egyesek valódi tudományos cikknek, esettanulmánynak hitték. Egyébként a delejezés és a mesmerizmus némileg korszerűsödve az újokkultizmusban is tovább élnek, persze más néven: mint fényadás avagy aurafésülés bukkannak fel újra.

Az újokkultisták körében igen népszerű az egyik leghíresebb, utóbb mellőzött európai feltaláló: Nikola Tesla. A XX. század elején élt kutató a rádiótechnika, a robotika, a váltóáramú energetika területén elért tudományos eredményei után állítólag rábukkant a mágnes áram plazmafizikai előállítási módjára.³⁰ A különféle - a tudomány által fel nem karolt - felfedezéseket és találmányokat Egely György gyűjtötte össze "Tiltott találmányok" című könyvében, amelyben együtt említi Edisont, a Curie házaspárt a XX. század végi "elnyomott" feltalálókkal.³¹ A konklúzió pedig nyilvánvalóan nem lehet más: Edisont kinevették, amikor az izzólámpát megalkotta, és lám azóta Edison találmánya széleskörben

---

²⁸ A kérdéstről jó kis összefoglalót ad Komoróczy 1995.

²⁹ Jól látta ezt Konrád - Szelényi 1989: 29 és 35. "A preindusztriális társadalom reprezentatív értelmisége a rendi helyzetű papság, amelynek - a stabilitás védelmében - a kor immanens-empirikus-történeti-rationális tudását az üdvösségre irányuló teleológikus tudás keretében kell szintetizálnia (...) Az egyiptomi tudásszociológus tehát a papi teleológikus ideológia alkotó egyéniségeit fogadná el értelmiségiként, s ezzel meglehetősen zavarba hozná későbbi kollégáit, akik igazi tudásnak a műszaki racionális tudást fogadnák el, hiszen ez épült bele közvetlenül a modern értelmiség tudományába, s mint nem tudást tennék zárójelbe a misztikus jóslatok teleológiáját. *Memphiszi nézőpontból tehát az álomfejtő lett volna az igazi értelmiségi; oxfordi nézőpontból a modern építészek piramisépítő elődei.*"

³⁰ Teslának a filozófia egyes nagy kérdéseit érintő, némileg okkult ízü írásainak egy részét - mintegy avatgard gesztusként - közli a Magyar Műhely 108-109 száma.

³¹ Egely 2000.

elterjedt. Hasonlóképpen nevetnek ma ki számos feltalálót, ám éppen Edison példája mutatja, milyen helytelen ez a mellőzés. Ezáltal tehát Edison és a többi neves hajdani tudós és feltaláló legitimálja a XX. század mellőzött (ám az ezoterikus berkekben nagy becsben tartott) feltalálóit. Mellesleg Egely nevéhez is fűződnek találmányok. Az egyik legismertebb az ún. "Egely-kerék", egy olyan műszer, amivel naponta többször is megmérhetjük bioenergia szintünket.

Az, hogy ezek a találmányok, amelyek többnyire egy csapásra megoldanák az emberiség szinte minden problémáját, nem terjedtek el általánosan, nem csupán a kor "szellemi sötétségének", vagy a tudósok stupiditásának köszönhető az ezoterikusok szerint, hanem elsősorban annak, hogy ez a tudós társadalom összeszövetkezve a gazdasági érdekekkel nem engedi érvényesülni ezeket a felfedezéseket. Hargitai Károly Egelyvel közösen írt könyvében olvashatjuk a következő sorokat, amelyekből voltaképpen egy klasszikus összeesküvés elmélet körvonalazódik ki.: *"Az energia kicsatoló készülékek minőségileg is új típusú világot teremtenének. Nem hasonlítható egyik szerkezet sem a szokásos találmányokhoz. Ezek a készülékek drasztikusan megváltoztatják korunk gazdasági, politikai és valószínűleg társadalmi struktúráját is, ezért rendkívül erős érdekek fűződnek ahhoz, hogy ne valósulhassanak meg ezek a készülékek."*³²

Tesla vagy más feltalálók valós vagy képzelt eredményei, elfeledett elképzelései éppen azért váltak az ezotéria alkotóelemeivé, mert a szellemi élet perifériájára kerültek. Voltaképpen ez a "gesunkenes Kulturgut" néprajzból jól ismert, klasszikus jelensége. A valamilyen szempontból az elit körében népszerűvé vált dolgok (eszmék, divatok, szokások, névadás, stb.) előbb-utóbb popularizálódnak, szélesebb rétegekhez, sőt tömegekhez jutnak el, ámde ezalatt jelentős átalakuláson mennek keresztül: alkalmazkodnak az adott közösség addigi világához (szokásaihoz, képzeletéhez). A tudományos eszmék és találmányok esetében ez a jelenség némileg módosul, ti. nem csupán arról van szó, hogy a tudományos elit által kiszelektált, egykor népszerű eszmék leszivárognak a populáris kultúrába és ott új életre kelnek, hanem megerősödésüket éppen periférikusságuknak köszönhetik. Tesla vagy Egely marginálisok, ahogyan az okkultizmus is az. Mindkettő marginális, ergo illegitim. És a margón lévők gyakorta hajlamosak megtalálni egymást, főként, ha van valami tartalmi közösségük is. A marginalitás által ezek az eszmék és találmányok tehát illegitimé váltak, s az illegitimitás révén pedig okkulttá. Itt tehát megfordul az eredeti "okkult = marginális", illetve "okkult = illegitim" metafora, annak reciproka jelenik meg, azaz: "illegitim" vagy "marginális" = okkult". Ugyanakkor megjegyzendő, hogy ez a "technicizált spiritualitás" önmagát természetesen nem vallásnak vagy mágiának, de még csak nem is okkultizmusnak vagy ezotériának tartja, hanem egyfajta alternatív tudománynak. Tudománynak, azaz legitimnek.

A technicizált-modernizált spiritualitás eme típusába egy további nagy és meglehetősen népszerű téma is beletartozik: a parajelenségek. A parajelenség voltaképpen nem más, mint olyan természeti (esetleg pszichikus) jelenség, amit a tudomány *nem képes* magyarázni. Habár elvileg mindenkor ott van az ígéret ezek felfedésére, tudományos vizsgálatára és ennek nyomán kielégítő magyarázatára, mi több olykor a hivatalos tudomány is elkezd vele foglalkozni (ennek fénykora az ötvenes-hatvanas évek) azonban a parajelenség nem lenne az ami, ha valóban megmagyaráznák. Merthogy a parajelenség, legyen az telepátia, telekinézis, clairvoyance, vagy bármi más, *lényege* a megmagyarázhatatlanság, ez igazi jelentése, vagy még inkább: jelentésének magva. A megmagyarázhatatlanság pedig a titokkal egyenlő, ami utóbbi végső soron a csoda élményének visszacsempészése a kultúrába. A "parajelenség" kulturális szemantikájának metaforikus képlete tehát: parajelenség =

---

³² Hargitai 1994: 195.

megmagyarázhatatlan = csoda. Ezért a megmagyarázhatatlan természeti és pszichikus jelenségeket - legyen az bármi - a titokzatosságra, azaz áttételesen a csodára vágyók, vagyis az ezoterika hívei, automatikusan magukénak érzik, és azonnal beillesztik a maguk világképébe. Így a parajelenség, mint kulturális jelenség, egy fontos tanulsággal is szolgál. Bármely megmagyarázhatatlan dolog (azaz nem feltétlenül a hagyományos értelemben vett parajelenségek) éppen megmagyarázhatatlanságánál fogva mindenkor a csodának a hordozója, sőt a csoda maga, s így nagyon könnyen spiritualizálódhat is, illetve okkult tudássá válhat. Egyébként a parajelenségek hiedelemkörét már nem nevezhetjük egyértelműen ezoterikus "népi vallásosságnak", vagy effélének, inkább csak annak a határán mozog. E jelenségek egynemelyikének valóban létezik tudományos (kísérleti) vizsgálata is, ám igazából sohasem tudott bekerülni a tudomány sodrába.³³ A hivatalos indoklás szerint a sikeres kísérletek statisztikailag nem meggyőzőek.

Véleményünk szerint itt is igaz a marginális, ill illegitim = okkult metaforája. Ha a parajelenségek vizsgálatának területén a "hivatalos" tudomány komoly eredményeket ért volna el, s ezeket az eredményeket nyilvánosságra hozták volna, valamint az ilyen jellegű kutatások szélesebb körben elterjedtek volna, azaz a parapszichológia a tudományos élet szerves részévé vált volna, s ezáltal kulturálisan *legitim* terület lenne, akkor ma az okkultistáknak nem kellene. Nem kellene a kanálhajtógatás, a jövőbe látás, a bőrlátás, a gondolatátvitel, a gömbvillám. A modern okkultizmus, ill. ezoterika szubkultúrájában a titok, illetve csoda, nem magában a jelenségben van benne, az nem a jelenség tartalmához kötődik elsősorban. Ha a "hivatalos" (uralkodó) tudomány különféle elméleteire, kísérleteire, ötleteire, paradigmáira gondolunk, akkor ezek is bővelkednek a "csodában", hiszen gyakorta olyan elképesztő, a köznapi logikával és tapasztalással ellentétben álló, hatalmas perspektívákat megnyitó tényekkel és elképzelésekkel találjuk szembe magunkat, amelyek mellett az ezoterika világképe kifejezetten egyszerűnek, mechanisztikusnak, már-már sivárnak és unalmasnak tűnik. (Valami olyasminnek, amit a spiritualista általában a "materializmus" szemére szokott vetni.) A csoda élményét a rejtettség adja, amit ezek az egyszerű kis elméletek és világképek főként marginalitásuknak köszönhetnek. (Persze ezt valamelyest színezik még a marginalitást magyarázó összeesküvés elméletek, a "tiltottság" mítosza.) Ám ha mondjuk a relativitás elmélet vagy az energia-megmaradás elve megbukna, megcáfolódna, egy paradigmaváltással perifériára kerülne, akkor szinte biztosra vehetjük, hogy egy idő után annak popularizált formája okkult, ezoterikus eszmeként vagy tantételként jelenne meg. Az okkult mint *rejtett*, tehát vonzza az illegitimet, hiszen ez utóbbi szintén a rejtett egyik formája, mondhatni: ez az "okkult = illegitim" metafora közös harmadik tagja, a tertium comparationis.

Nem is olyan régen, amikor még kevesebbet lehetett tudni a gének működéséről, ezoterikus körökben divatos volt "gén-emlékezetéről" vagy "sejt-emlékezetéről" beszélni, amin azt értették, hogy a sejt vissza tud emlékezni az eredetre, illetve előző életekre. Amint azonban a genetika látványos tudományos eredményeket produkált (pl. human genom project), ez a hit-elem háttérbe szorult, elhalványult. A modern okkultizmus, mivel mindig a lesüllyedt kulturális javakat fedezi fel magának, mindenkor a tudományos változás után lépdel. (S nem pedig megelőzi azt.) Ezért ellenkező folyamatról nem beszélhetünk. Nem ismerünk olyan tudományos eljárást vagy hipotézist, vagy egyéb, a tudomány tárgykörébe tartozó elemet, amelyet a tudomány az okkultizmustól vett volna át. (Ismételten hangsúlyozzuk, hogy kizárólag a XVIII századot követő időszakról, illetve a jelenkorról van szó.) Ne tévesszenek meg bennünket az olyan jelenségek, mint például az akupunktúra modern tudományos vizsgálata. Ezek egyrészt a maguk eredeti kulturális kontextusukban az elit tudás részét képezték, tehát nagyjából azt a pozíciót foglalták el, mint korunkban (ill. mint

---

³³ A parapszichológia tudományos kutatásáról lásd pl. Vasziljev 1965, Vassy 1989, Eysenck - Sargent 1994.

a mi nyugati kultúránkban) a tudomány. Mivel más kultúrából származnak, nem váltak lesüllyedt tudássá.³⁴ Másrészt nem az okkultizmus fedezte fel a tudomány számára, hanem az okkultizmus *is* felfedezte magának (a jógával és hasonló dolgokkal együtt) és ezzel egyidőben a tudomány *is* elkezdett velük foglalkozni. Egyébként az akupunktúra így sem vált általánosan elismert, bevett, tudományosan igazolt módszerré, legfeljebb kiegészítő, alternatív gyógymóddá - habár ez ebből a szempontból mellékes.

Egészen a XVIII. századig a tudomány és az ezotéria nem álltak szemben egymással, sőt egymást kölcsönösen kiegészítették. A természettudományt okkult elemek tarkították, sőt maga is egyfajta okkult tudásként jelent meg. (Erre még később visszatérünk.) Sőt a tudomány, tudományos gondolkodás éppúgy a kultúra periferiáján helyezkedett el, éppúgy hol tiltott, hol megtilt volt, mint maga a tényleges okkultizmus. Az akkori uralkodó világnézet, a kereszténység, pontosabban az Egyház képviselte "krisztianizmus" állt szembe mindkettővel. Ám amikor a természettudományos világnézet került uralkodó pozícióba, az okkultizmus helyzete mit sem változott, az okkult jelző a tudománytalanság, azaz a perifériakusság kifejezője maradt. Vajon miért? A tudományos gondolkodás (főként a módszer) logikájából, kritériumaiból fakadó természetes távolságtartás mellett, az okkult iránt egy mélyebb, a tudományos gondolkodással már nem magyarázható ellenséges érzület is megfigyelhető. A nyugati gondolkodás okkult-ellenessége, elemi idegenkedése az ezotériától, sőt mélyesleges lenézése mindennel szemben, ami akár csak ezzel gyanúsítható, nos, ez nem a felvilágosult racionális világnézet szülötte, hanem egy igen régi hagyomány rejtett maradványa. E hagyomány valószínűleg a zsidó-keresztény teológia mágia-ellenességében gyökerezik, vagy legalábbis arra vezethető vissza.³⁵ Az uralkodóvá vált természettudományos szemléletmód is átvette ezt a hagyományt, mint az európai gondolkodás egyik alapelemét, dacára annak, hogy az újkori tudomány kialakulásában nagy szerepe volt a mágiának, ezotériának. Ennek oka valószínűleg maga az uralkodó pozíció, amelynek megszerzése számos kulturális elem átvételével automatikusan együttjár. (Olyan ez, mint a kereszténység győzelme, amikor is az uralkodóvá lett vallás az egykor őt (is) üldöző római államvallásnak számos elemét magába építette, a római hatalomgyakorlás eltanulásáról már nem is szólva.) Persze a tudomány már nem üldözi vagy tiltja az okkultizmust (legfeljebb a maga berkeiben), hanem lenézi és elveti, de az eredmény ugyanaz, nevezetesen az uralkodó "államvallás", a domináns szellemi hatalom megpróbálja azt kiszorítani, negligálni. És a belső logika is hasonló: Az okkult, mint "rejtett" mindenkor "tiltott" is egyben. A "tiltott" mint olyan, természetesen "illegitim", s az "illegitim" viszont az "ódsi", az "áltudományos", a "bóvli", a "dilettáns" szinonimája, azaz olyasvalami amivel nem érdemes, nem kell és nem is szabad foglalkozni.

VI. Későantik gyökerek

Történeti-kulturális gyökereit kutatva a nyugati ezoterizmus tudományoskodása nagyjából a későantik időkig vezethető vissza. E gyökerek főként az akkori ezoterizmusban, a keresztény és a pogány gnoszticizmusban keresendők. A gnózis, amint azt már a neve is elárulja a "tudás" vallása, az "ismeret" kultusza. Vagy pontosabban: olyan spiritualitás, amely magát nem is annyira vallásnak, mint inkább megismerésnek, mai szóval: tudománynak tünteti fel. (A "vallás" szót akkoriban tágabb értelemben használták. Az nem csupán a hitre

---

³⁴ Az akupunktúra, a jóga és egyebek persze azért, hogy az okkultizmus kisajátítja őket, igen rövid időn belül átalakultak, az okkultista popularizálódás révén vulgarizálódtak és a lesüllyedt tudás minden jellemző ismérvével bírnak.

³⁵ Isten titkainak kifürkészésének tilalma a Bibliában is megfogalmazódik.

vonatkozott, abba a filozofikus, megismerő, sőt olykor kifejezetten tudományos látásmód is belefért. Jellemző, hogy még a gnózinál intellektuálisabb hermetika is magát "szent vallásként" aposztrofálta.) Az antik gnózis, avagy gnoszticizmus irányzataival, azok tanaival és világvégével itt nem áll szándékunkban külön foglalkozni. A témának hatalmas irodalma van, s az erre való kitérés messze túllépné ennek az írásnak a kereteit. Egyébként azt már többen felismerték, hogy a hajdani gnosztikus tanok a jelenlegi ezoterikus irányzatok tanainak antik előzményei.³⁶ Ez persze önmagában nem egy nagy felismerés, mivel számos modern ezoterikus szerző is hivatkozik a régi gnosztikusokra, s az antik gnózis (valamint az attól elválaszthatatlan hermetika) köztudottan az európai okkultizmus művelődéstörténeti előzménye. Ami bennünket inkább foglalkoztat, az a gnosztikus jellegből fakadó intellektuális igény, illetve a gnosztikus szemléletmód maga, amelynek az újkultizmus tudományoskodása, scientifizmusa egyenes következménye.

A gnoszticizmus tanai szerint a Teremtő Isten a kozmosz zsarnoka, aki rabláncon és vakságban tartja az embert, s akinek uralma alól fel kell szabadulni. Mi több: ez a megszabadulás az emberi lét célja, ám e szabadság egyben a természet, a kozmosz feletti uralmat is jelenti az ember számára. A felszabadulás pedig a Tudás (gnózis) megszerzése révén történik. E tudás az isteni titkok kifürkészését, a világ, a természet, a teremtés és az emberi természet titkainak megismerését jelenti. A gnosztikusok szerint az ember lényege, eredendő természete szerint az istenek felett áll, s önmagunkat megismerve az egész világot megismerhetjük. Nos, ha egy kicsit allegorikusan értelmeznénk ezeket az eszméket, máris csupa ismerős gondolat tárulna elénk. Így a zsarnok Teremtő maga a vallás allegóriája, a vallásos tudaté, az emberi szellem alávetettségéé. A felszabadulás, ami a tudás megszerzése, a természet megismerése révén történik, egyben az ember öntudatra ébredése is. Vagyis a Felvilágosodás (s vele a tudomány) alapeszméi nem mások, mint a régi gnosztikus-hermetikus eszmék deszakralizált, profanizált leszármazottai.³⁷

Az antik gnosztikus-hermetikus szemlélet tehát - amint arra az előzőekben már tettünk utalást - nem csupán az európai ezoterikus irányzatoknak az őse, hanem a tudományé is, amely eredet annak történetében is világosan megragadható. Így például a modern fizika közvetlen előzménye a magia naturalis, amelynek bűvészkedései akkoriban javarészt varázslatnak számítottak, persze a mai tudománytörténet felfogása szerint kezdetleges tudományos kísérleteknek. De amiért a példa igazán figyelemreméltó, az a *szemléletmód* rejtett szemantikai azonossága. Amely szemléletmód a kutató, "Isten titkait" kifürkésző, illetve azt megszerezni akaró, s ezzel a világon és a természetben uralkodni vágyó emberé. A gnosztikus szemléletmódban éppen ezért sokáig együtt van a mágikus-ezoterikus és a kutató-tudományos: Giordano Bruno hermetikus filozófus és mágus, Newton és Leibnitz pedig rózsakeresztesek. Ez utóbbiak tudományos eredményei is javarészt a misztikus titok lázas keresésének, Bruno mágikus és Newton alkímiai kutatásainak, illetve panszófista-teozófus kontemplációinak köszönhetőek. A rózsakeresztesek után kutató Descartes pedig - csakúgy, mint a régi alkímisták - bizonyos filozófiai inspirációit egy olyan többrészes álomból nyerte, melyeket még huszonhárom évesen, vándorlásai közben, zsoldoskatonaként álmodott. A nagy tudós álma (vagy álmái) misztikus megismerésként fogható fel, méghozzá a szó hagyományos értelmében. Arról nem is szólva, hogy ezek az álmok konkrétan az alkímiából ismert szimbólumokkal voltak átszőve. Ez az esemény indította el azután egy világraszóló tudományos felfedezést.

---

³⁶ Pl. Gál 1994: 76-94., aki a New Age ill. valamennyi mostani ezoterikus-okkult irányzat szellemi gyökerét az antik gnoszticizmusban látja. A gnózinak egyébként hatalmas irodalma van. Világáról, felfogásáról, tanairól leginkább: Jonas 1934. és Leisegang 1924., magyarul: Kákosy 1984.

³⁷ A szabadkőművességben a felvilágosult eszmék eme eredete és szellemi rokonsága világosan és kézzelfoghatóan kitűnik.

Nos, mi a lényegi különbség a tudománytörténet e máig mitizált alakjai és koruk többi misztikus kutató elméje között? Mitől inkább varázsló és alkimista, s csak másodsorban tudós például a szintén rózsakeresztes Robert Fludd, aki misztikus kutatásai mellett több technikai találmánynak is az atyja?³⁸ Bizony nem csupán a modern ezoterizmus, hanem maga a nyugati tudományosság is ennek a szellemiségnek a leszármazottja, még hozzá *egyenes ági* leszármazottja. De még a XVIII. század végén-XIX. század elején se válik el a mágia, illetőleg az okkultizmus teljesen a tudománytól, gondoljunk csak a flogiszton elméletre, az elektromosság felfedezésére, a korábban említett mesmerizmusra vagy delejezésre. Vagyis a tudomány és az okkultizmus, ez a ma két engesztelhetetlen ellenség, még két-háromszáz éve is igen harmonikus egységet alkottak egymással, elsősorban is a közös gyökér: a gnosztikus szemlélet, illetve a gnosztikus-hermetikus eredet révén. Sőt, valószínűleg még az a szellemi áramlat is, amit általános filozófiatörténetünk "korai mechanikus materializmusnak" nevez, ugyanígy a régi hermetikus tradíció örököse. (Igaz, már ízig-vérig profán örököse.) A tizennyolcadik századi materializmusban megjelenő "embernövény" és "embergép" eszméje például minden bizonnyal annak az ősi mágikus felfogásnak a profanizált maradványa, amelyet régi formájában kontinensünkön utoljára az alkimisták képviseltek. Lamettrie vagy Holbach báró "felvilágosult" eszméinek valódi gyökerei sokkal inkább az alkímiából és a mágiából eredeztethetők, mintsem valamiféle általunk, mai elmék által modernnek értelmezett gondolatiságból. Az embert, mint növényt, vagyis mint kicsírázó, növekedő és elhaló organizmust szemlélni ugyanis nem más, mint az ősi "növény-ember", vagyis a mesterségesen létrehozott emberi lény, a homunculus metaforájának a visszafordítása, amely Paracelsusnál és más alkimistáknál is fel-felbukkan. Ugyanígy az "embergép", vagyis az ember, mint mechanizmus, mint "lány gépezet", a régi alkímiai fémember ideájának leszármazottja. Növényi ember = emberi növény, gépi ember = emberi gép. Ez a "metaforavisszafordítás" azután létrehozta azt a szemléletmódot, amely bizonyos mai tudományágak létrejöttét inspirálta.³⁹

Az okkultizmusnak, illetve az ezotériának azok az irányzatai, amelyekről a fentiekben szó volt, voltaképpen ezt a régi egységet őrzik, a mágikus-okkult és a tudományos szemlélet egységét. Bizonyos szempontból pedig régivágású, mondhatni klasszikus materialisták ők: nem hisznek lelkekben, halott ősökben vagy istenekben, hanem idegen űrhajósokban, ufókban, magasabbrendű technikai civilizáció(k)ban. Nem hiszik, hogy a piramisokat a mágia segítségével emelték, hanem úgy gondolják, hogy azokat földönkívüli technológiával építették fel. Nem szakrális-mágikus jelképekben gondolkoznak, hanem égő villanykörtétet látnak a szent szimbólumokban az egyiptomi templom falán. Másrészt viszont, hitük és látásmódjuk rejtett szemantikáját tekintve kétségtelenül okkultisták, hiszen a titkot kutatják, a csodát keresik, sőt: próbálják eszközeikkel megvalósítani. Ebből a szempontból az ufóhit, a mindenféle "tiltott találmányok", vagy éppen Tesla újrafelfedezése az ezoterikusok részéről kulturális kövülete annak, ami a tudomány is volt egykoron: a mágia egy fajtája.

---

³⁸ Descartes álmát ld. Stevens 1996: Ennek alkímiai szimbólumairól, és e szimbólumok pszichológiai értelmezéséről pedig Székács 1991 a-b. A modern tudományosság és a régi európai okkultizmus közötti kapcsolatról - főként Newton példáján keresztül: Dobbs 1975. Robert Fludd személyét illetően egyébként érdemesnek tartom megjegyezni, hogy Fludd, korának e kiváló orvosa, az emberi vérkeringést éppen a nappályával vonta analógiába, ez utóbbi mikrokozmosz megfelelőjének tartván azt. Debus 1987: XI.

³⁹ Erről Farkas 2001.

Felhasznált irodalom:

- Barker, Eileen (1992): *New Religious Movement. A Practical Introduction.* London, HMSO.
- Capra, Fritjof (1990) *A fizika taója. A modern fizika és a keleti miszticizmus közötti párhuzam feltárása.* Budapest, Tercium Kiadó.
- Crowley, Vivianne (1998): *A jungi szellemiség.* Budapest, Bioenergetic.
- Debus, A. G. (1987): *Chemistry, Alchemy and the New Philosophy 1550-1700.* London, Variorum Reprints.
- Desimaru, Taiszen (1995): *Az út gyakorlása.* Budapest, Farkas Lőrinc Imre Kiadó.
- Dobbs, B. J. T. (1975): *The foundations of Newton's Alchemy or "The Hunting of the Green Lyon".* Cambridge, Cambridge University Press.
- Drückheim, Karlfried (2000): *A nyugalom japán kultusza.* (ford. Gyertyán Katalin) Budapest, Szenzár kiadó.
- Egely György (2000): *Tiltott találmányok.* Budapest, Egely Kft. Kiadása.
- Eysenck, H. J. - Sargent, C. (1994): *Mégis van magyarázat? A paranormális jelenségek titkai.* Budapest, Magyar Könyvklub.
- Farkas Attila Márton (1998a): *Buddhizmus Magyarországon avagy az alternatív vallásosság egy típusának anatómiája.* MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 50.
- (2001): *Az alkímia eredete és misztériuma.* Budapest, Balassi Könyvkiadó.
- Farkas Attila Márton - Mund Katalin (2001): *Requiem egy elveszett mítoszért. A Hamvas-kultusz. Valóság 2001/8: 51-64.*
- Fincher, Susanne F. (1998): *Mandalakészítés. Intuíció, önkifejezés, gyógyulás.* Budapest, Édesvíz Kiadó.
- Gál Péter (1994): *A New Age - keresztény szemmel.* (Harmadik, javított kiadás) Budapest, Szegletkő.
- Habeck, Reinhard (1992): *Villanykörték a régi Egyiptomban.* In: Erich von Däniken: *Jelek a Kozmoszból.* Budapest, LAP-ICS Könyvkiadó.
- Hall, Judy (1999): *Reinkarnációs terápia.* Budapest, Bioenergetic.
- Hargitai Károly - Egely György (1994): *Kifordul a tér.* Budapest, Kornétás Kiadó.
- Jonas, H. (1934, 1954): *Gnosis und spätantiker Geist I.-II.,* Göttingen.
- Jung, Carl Gustav (1987): *Emlékek, álmok, gondolatok.* (ford. Kovács Vera) Budapest, Európa.
- Jung, Carl Gustav (1993): *Titokzatos jelek az égbolton.* Budapest, Kossuth Kiadó.
- Jung, Carl Gustav (1999): *Mandala: képek a tudattalamból.* Budapest, Édesvíz Kiadó.
- Kaczvinszky József (1943): *Kelet világossága.* Írás Kiadó.
- Kákossy László (1984): *Fény és káosz. Kopt gnosztikus kódexek.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kersten, Holger (1992): *Jézus Indiában élt a keresztre feszítés előtt és után.* Budapest, Bibliográf.
- Komoróczy Géza (1995): *A tudományos világnézet csapdájában. A babiloni csillagtudomány. In: Bezárkózás a nemzeti hagyományba.* Budapest, Ozirisz. 9-47.
- Konrád György - Szelényi Iván (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- László András (1995): *Tradicionalitás és létszemlélet.* Kötet Kiadó.
- Leisegang, H. (1924): *Die Gnosis.* Leipzig.
- Mund Katalin (2001): *Kelet Istenei Nyugaton. Ethnographia (megjelenés alatt).*
- Lugosi Ágnes - Lugosi Győző (szerk.) (1998): *Szefták. Új vallási jelenségek.* Budapest, Pannonica Kiadó.
- Penrose, Roger (1993): *A császár új elméje.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Rosen, David (1997): *Jung és a Tao. Az integritás útja.* Szeged, Szukits Kiadó.
- Simon László (1994): *Gyémántok. A Vízöntő kor filozófiája.* Magánkiadás.
- Stevens, A. (1996): *Private Myths. Dreams and Dreaming.* Penguin Books.
- Székács István (1991a): *Descartes álma: egy természettudományos felfedezés tudattalan hátterére vonatkozó adatok.* In: *Pszichoanalízis és természettudomány. (Válogatott esszék.)* 69-84. Budapest, Párbeszéd Kiadó.
- Székács István (1991b): *Átlátszóság, kreativitás és értelmezés.* In: *Pszichoanalízis és természettudomány. (Válogatott esszék.)* 85-114. Budapest, Párbeszéd Kiadó.
- Székely László (1997): *Az emberarcú kozmosz. Az antropikus kozmológiai elv.* Budapest, Áron Kiadó.
- Ruzsa Ferenc (1997): *A klasszikus szánkhja filozófiája.* Budapest, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.
- Takács László (1984): *India kulturtörténetének áttekintése 6.-7. A nyája és a vaisésika.* Budapest, Buddhista Misszió.
- Tucci, Giuseppe (1961): *The Theory and Practice of the Mandala.* London.
- Vassy Zoltán (1989): *A parapszichológia tudományos irányzata.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vasziljev, L. (1965): *Telepátia.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Wallis, Roy (1984): *Elementary Forms of the New Religious Life.* London, Rotledge and Kegan Paul.
- Wilson, Bryan, R. (1990): *The Social Dimension of Sectarianism. Sects and New Religious Movement in Contemporary Society.* Oxford, Clarendon Press.